

OSMANLI'DA AŞK

ASLI ÇİFTÇİ

ASLI IFTI

İzmir Ekonomi Üniversitesi İletişim Bölümü'nde yarı zamanlı öğretim görevlisi olarak çalışmakta ve psikoloji alanında eğitimine devam etmektedir. Psikoloji yüksek lisans derecesine sahiptir. Bilkent Üniversitesi'nden yüksek lisans ve doktora derecelerini tamamlamış, 2013-2023 yılları arasında Bilkent Üniversitesi Türkçe Birimi'nde dönemsel olarak dersler vermiştir. Ayrıca, bir dönem Bilkent Üniversitesi'nde felsefe eğitimi almıştır. Araştırmaları Osmanlı aşk mesnevileri, duygular tarihi, ben-anlatıları, yaratıcı yazarlık, kültürel çalışmalar ve toplumsal cinsiyet konularına odaklanmaktadır. Ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanan makalelerinin yanı sıra, çeşitli kitaplarda bölüm yazıları da bulunmaktadır. Dr. Çiftçi, evli olup Biyçe adında bir kız çocuğu annesidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
ÖZ-ANLATILARIN VE DUYGUSAL İFADELERİN KÜLTÜREL DÖNÜŞÜMLERİ	
İKİNCİ BÖLÜM	
DUYGUSAL ÇELİŞKİLER: TACİZADE CAFER ÇELEBİ VE <i>HEVES-NÂME</i>	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
HÜZÜN: CELÎLÎ VE HECR-NÂME’NİN MELANKOLİK YÜZÜ	112
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
KONTROLLÜ DUYGUSAL TARZ: DAİ MEHMED EFENDİ’NİN <i>NEVHATÜ’L UŞŞÂK</i> MESNEVİSİ	153
BEŞİNCİ BÖLÜM	
AŞAĞILAYICI DUYGUSAL TARZ: ENDERUNLU FAZİL’İN <i>DEFTER-i AŞK</i> MESNEVİSİ	209
SONUÇ	295
EKLER	302
KAYNAKÇA	315
KISALTMALAR	328
DİZİN	329

ÖNSÖZ

Bu çalışmayı hazırlarken aşkı sadece bireysel bir duygu olarak ele almak yerine, toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamlarda incelemeyi hedefledim. Çalışmalarına başladığım dönemde Türkiye’de duygular tarihi üzerine yapılan araştırmalar sınırlıydı. Aşkın tarihsel ve kültürel bir perspektiften ele alınması, akademik dünyada yeterince keşfedilmemiş bir konuydu. Fakat bugün, bu alandaki çalışmalar artmakta ve ilgi giderek büyümektedir.

Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı bölümünde aldığım eğitim, bu konuyu derinlemesine incelememde büyük bir rol oynadı. Bölümün kurucusu olan rahmetli Talat Sait Halman, bana bu akademik yolu açan kişi olarak ilham kaynağı oldu. Mehmet Kalpaklı ve Nuran Tezcan’ın rehberliği ise aşkın edebi ve toplumsal yönlerini derinlemesine analiz etmemi sağladı. Onların akademik disiplini ve vizyonu, bu çalışmanın temelini oluşturdu.

Bu süreçte, en büyük motivasyon kaynağım olan kızım Arya Biyçe Çiftçi ve eşim Ahmet Bilgin Çiftçi’nin sabrı ve anlayışı, bu çalışmayı tamamlamamda büyük rol oynadı. Babam merhum Burhan Çiftçi’nin bu kitabı yazmam için verdiği teşvik de benim için anlamlıydı.

Ayrıca, FOL Kitap ekibine ve değerli editörlerine teşekkür etmek isterim. Onların titiz çalışmaları ve katkıları, bu eserin en iyi hâliyle ortaya çıkmasını sağladı. Adını burada geçiremediğim ve unuttuğum herkese de en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Hocalarıma, aileme ve bana bu yolda ilham veren herkese minnettarım.

GİRİŞ

Divan şiirinde aşk, edebiyatın en merkezî temalarından biridir ve yalnızca duygusal bir bağlılık değil, aynı zamanda mistik bir arayış ve ilahi birleşme olarak da ele alınır. Bu şiirlerde aşk hem dünyevi hem de manevi anlamlarıyla farklı düzlemlerde derinlemesine işlenir. Şairler, sevgilinin güzelliklerini, aşkla dolu bir ruhun coşkusunu, aşkın getirdiği ıstırabı zengin bir dil ve estetikle dile getirirken, âşık karakteri üzerinden bu temayı somutlaştırırlar. Âşık, divan edebiyatında hem ilahi aşka ulaşma çabası içinde bir derviş hem de maddi dünyanın zorluklarıyla mücadele eden bir kahraman olarak tasvir edilir. Onun yaşadığı içsel yolculuk, bir yandan sevgilinin yüzünde ilahi güzelliği arama, diğer yandan ise aşkın getirdiği acıların olgunlaşma sürecini temsil eder. Böylece, aşkın hem bir öğretmen hem de bir sınav olduğu fikri pekiştirilirken âşık karakteri, divan şiirinde yalnızca bir sevgi nesnesi değil, aynı zamanda insan ruhunun en derin arzularını ve mücadelelerini yansıtan bir figür olarak ortaya çıkar. Âşık, duygularını kendi bakış açısıyla şiirine aktarır. Divan şairleri her ne kadar aşkı kendi perspektiflerinden okurlarına/dinleyenlerine aktarsalar da bunu geleneğin malzemeleri aracılığıyla sunarlar. Kullandıkları söz sanatları ve mazmunları kimi zaman doğrudan ödüncüyle kimi zaman ise geliştirilerek kurgularlar. Şair, geleneğin belirlediği kurallar çerçevesinde hareket ederek ve mevcut malzemeyi kullanarak yeni, özgün eserler ortaya koyar. Bu süreçte, geleneksel yapıyı ve estetiği koruma kaygısını taşıırken, aynı zamanda kendi deneyimlerini de şiirine katar. Şairin bu yaklaşımı, gelenekten kopmadan, fakat ona dokunmuş ekleyerek, edebi üretimde yeni yorumlar ve kompozisyonlar

yaratmasını sağlar. Geleneğin belirlediği çizgilerle deneyimlerini aktaran Şairin kendisini aşk duygusundan uzak tutması elbette beklenemez. Divan edebiyatında, Şairin aşkı Őiirinin merkezine alması ve kendini aŐık olarak konumlandırması, bu edebiyatın en temel kurallarından biridir. AŞk, Şairin kimliğini ve Őiirsel syalemmini Őekillendiren ana unsurdur. Divan Őiiri tam da bu sebeplerle aşk duygusu üzerine bina edilmiŐ bir yapıyı temsil eder.

Bununla birlikte, her ne kadar aşk bu edebiyatın temelini teŐkil ediyorsa da yapılan çalıŐmalarda bu duygunun çoğunlukla “ilahi” ve “mecazi” olmak üzere iki boyutta, baŐka bir deyiŐle, geleneksel yöntemlerle ele alındığı görülür. Divan Őairlerinin aşkı “ilahi” ve “mecazi” olarak iki ayrı boyutta ele almasının temelinde, tasavvufun derin etkisi bulunur. Tasavvuf, maddi dünyanın ötesine geçerek, ilahi olanı arayıŐın merkezi olarak görülür. Bu düŐünce yapısı, aşkı da ikiye ayırır. İlahi aşk, Allah'a duyulan derin sevgi ve bağlılığı ifade ederken, mecazi aşk, bu dünyadaki geçici gzelliŐlere duyulan sevgiyi simgeler. Şairler, bu iki aşk türünü Őiirlerinde iŐleyerek, hem ruhani arayıŐlarını hem de dünyevi deneyimlerini ifade etme imknı bulurlar. Bu nedenle, tasavvufun aşk kavramı üzerindeki etkisi, divan Őiirinin temel yapı taŐlarından biri olarak kabul edilir.

AraŐtırmacıların bu yöntemi kullanmasının ana nedeni, divan Őairlerinin Őiirlerinde nasıl bir inceleme yapılması gerektiğine dair verdikleri ipuçlarıdır. Bu incelemeler divan Őiiri çalıŐmalarında önemli bir yer tutsa da divan Őiiri, Şairlerin önerdiği yöntemlerin ötesinde bir derinliğe sahiptir. BaŐka bir ifadeyle, aşk ve onunla ilgili duyguların mecazi ve ilahi boyutlarının ötesinde, tarihsel, siyasal, toplumsal ve kültürel anlamlar taŐıdıđı savunulur. AŞk, kültürel bir unsur olarak, duyguların ortaya çıkıŐında sosyal etkileŐimlerin ve toplumsal ilişkilerin büyük önemi olduğunu gösterir. Şairlerin eserlerinde kullandıkları “duygusal ifadeler” de onların sosyal vreleri hakkında ipuçları verir. Aynı Şekilde, bir Şairin eserinde yer

alan duygusal ifadelerin şekillenmesinde, içinde bulunduğu sosyal ağların etkisi inkâr edilemez.

Şairlerin duygusal anlatılarını sosyal ilişkiler bağlamında değerlendirmek gereklidir. Yani, duyguların ifadesi, şairin o dönemdeki sosyal bağlarının ve güç ağlarının birer yansıması olarak ele alınabilir. Bir metni yalnızca içeriğine değil, aynı zamanda bu içerikle kurduğu toplumsal ilişkiler ağına odaklanarak incelemek, şairin kimlik inşasında nasıl bir rol oynadığını daha iyi anlamamıza olanak sağlar.

Bu çalışmada, şairlerin eserlerindeki duygusal anlatılar, yalnızca bireysel bir benlik ifadesi olarak değil, toplumsal kimliklerinin bir yansıması olarak da değerlendirilmektedir. Metinlerde kullanılan dil ve ifade tarzları, şairin içinde bulunduğu sosyal çevreye hitap eden bir iletişim aracı olarak işlev görür. Dolayısıyla şairin duygu ifadelerini anlamak için onun sosyal çevresi ve bu çevreyle kurduğu ilişkiler yakından incelenmelidir.

Duygular, sadece içsel bir durumun ifadesi değil, aynı zamanda sosyal bir yapı içinde oluşan ve şekillenen öğelerdir. Bu yüzden, duygusal anlatıların toplumsal yapılarla nasıl ilişkilendirildiğini incelemek, bu metinlerin derinliğini daha net görmemizi sağlar. Bu bağlamda, eğer bir eserde aşk duygusu ele alınacaksa, şairin bu duyguyu nasıl ifade ettiğinin incelenmesi, onun sosyal ilişkileri ve bu ilişkilerin oluşturduğu ağlarla yakından ilgilidir. Aşk, yalnızca bireysel bir his olmaktan öte, şairin içinde bulunduğu toplumsal bağlam ve etkileşimlerle şekillenir. Dolayısıyla, şairin eserinde yer verdiği “duygu ifadeleri”nin iletişimsel boyutunu anlamak, şairin sosyal çevresiyle olan etkileşimlerini ve bu çevrenin aşkın ifadesi üzerindeki etkisini ortaya koymak için kritik bir adım olacaktır. Metinlerdeki duygu ifadelerinin nasıl inşa edildiğini anlamak için, şairin sosyal çevresini ve bu çevrenin onun duygu dünyasına nasıl etki ettiğini analiz etmek büyük önem taşır. Şairin içinde bulunduğu sosyal ağlar, duygularının ifadesini şekillendirir ve bu ağların etkisi, eserde yer alan

duygusal ifadelerin anlaşılmasında kritik bir rol oynar. Böylece duygu ifadelerinin iletişimsel işlevi öne çıkmakta ve bu durum şairlerin metinlerine sosyal ağların etkisiyle şekillenen duygusal ifade tarzları olarak yansımaktadır.

Bu çalışmada, Osmanlı edebiyatında öz-anlatılar ve özellikle birinci ağızdan yazılan aşk mesnevilerindeki duygusal ifade biçimlerinin nasıl şekillendiği incelenmektedir. Osmanlı'nın erken modern dönemine ait seçilen edebi eserlerde duyguların kültürel ve toplumsal bağlamlarla nasıl biçimlendiğine odaklanılarak Osmanlı aşk mesnevilerinde şairlerin duygusal ifade tarzlarının sosyal bağlamları içinde ele alınması hedeflenmiştir.

Bu doğrultuda, ilk aşamada, şairlerin yaşadığı dönemin sosyal ve kültürel bağlamı incelenmiştir. Şairlerin eserlerini hangi toplumsal koşullarda kaleme aldıkları, sosyal çevreleri, meslekî ve kişisel ilişkileri ele alınarak, eserin yazıldığı dönemin sosyal yapısının şairin eserindeki duygusal tarzı nasıl şekillendirdiği araştırılmıştır. Şairlerin sosyal çevrelerine ve bu çevrelerle olan etkileşimlerine odaklanılırken, eserlerdeki dil ve üslup kullanımları da bu sosyal bağlam içinde değerlendirilir. Bu bağlamda metinlerin yazıldığı sosyal ağların çözümlemesi, yazarın metin içerisindeki pozisyonunu anlamada anahtar bir rol oynar.

İkinci aşamada ise, metinlerin içeriğine odaklanarak duygusal ifadeler detaylı bir şekilde analiz edilir. Bu aşamada, şairlerin anlatılarında yer alan olaylar, kullandıkları dil, seçtikleri kelimeler ve duygusal tarzlar belirlenir. Duyguların metinlerde nasıl yapılandırıldığı, hangi olaylara atfedildiği ve şairlerin bu duyguları nasıl ifade ettiği tespit edilerek, şairlerin duygusal tarzları arasındaki ortaklıklar araştırılmıştır. Aynı zamanda, bu tarzların şairler arasında nasıl bir duygusal topluluk oluşturabileceği de çalışmanın temel sorularından biridir.

Kitabın Birinci Bölümünde öz-anlatılar ve duygusal ifadelerin kültürel dönüşümleri Osmanlı aşk mesnevileri merkeze alınarak tartışılmaktadır. İkinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerde, dönemin önemli aşk mesnevilerinden dördüne

odaklanılmaktadır: Tacizade Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*, Celîlî'nin *Hecr-nâme*, Mehmed Dai Efendi'nin *Nevhatü'l-Uşşâk* ve Enderunlu Fazıl'ın *Defter-i Aşk*. Her bölümde ilk olarak, şairlerin bu eserlerde kurdukları sosyal ağlar ve iletişim durumları incelenmiştir. Şairlerin hangi toplumsal kesime hitap ettikleri, eserlerini yazarken neyi amaçladıkları ve hitap ettikleri kitleyle kurdukları ilişkiler değerlendirilerek şairlerin sevgililerine karşı sergiledikleri ve öne çıkardıkları duygusal ifade tarzları belirlenmiştir.

Bu çalışma, duyguların sadece bireysel deneyimlerle değil, toplumsal ve kültürel etkileşimlerle de şekillendiği tezine dayanmaktadır. Şairlerin eserlerinde, duygusal ifadeleri hangi toplumsal ve kültürel arka plan dâhilinde yapılandıkları araştırılarak bu ifadelerin şairlerin kimliklerini nasıl biçimlendirdiği ele alınmaktadır.